

A ZSIDÓ KOLOZSVÁR ÉPÜLŐ ÉS ÉPÍTŐ KÖZÖSSÉG

Kolozsvár életében zsidók először a XVI. század elején tűntek fel rendszeresen, néhány száz évig viszont csak közvetve játszottak szerepet a város életében, hiszen a különféle korlátozó rendelkezések miatt nem alakulhatott ki állandó zsidó lakosság.

Az 1840: XXIX. tc. tette első ízben lehetővé a zsidók városon való letelepedését, és ennek nyomán Kolozsvár izraelita népessége folyamatos gyarapodásnak indult. Az 1835. áprilisi városi tanácsi jelentés 61 zsidó férfit és 48 nőt említett, az 1846-os összeírásakor pedig 58 volt a zsidó családok száma[1]. A számbelileg megnőtt közösség részére szűknek bizonyuló Kül-Magyar utcai imaházát 1851-ben egy kőből épült, klasszicista zsinagóga váltotta fel a mai Párizs utcában.[2] Ez a zsinagóga és a körülötte csoportosuló épületek (a rabbi, a tanító és a sakter lakásai, rituális fürdő) váltak a későbbi ortodox hitközség vallási és kulturális központjává.

A magyarországi izraelita felekezet szakadása a zsidóság 1868-as budapesti kongresszusán következett be. Az ekkor két részre – ortodoxokra és kongresszusiakra (vagy neológokra) – vált zsidóságon belül a kolozsváriak a konzervatív irányultságú ortodoxokhoz csatlakoztak, a bomlás jelei viszont néhány éven belül itt is megmutakoztak.

Először a legkonzervatívabb vallási formát élő szefárdok váltak ki, és építettek Beth Avrohom néven imaházát 1875-ben a Malom utcában. Őket követte a haladó

felfogású, főleg értelmiségiekből álló zsidó polgárság, amely 1881-ben egy később neológgá átalakuló status-quo ante alapon álló hitközséget hozott létre. Hitközségi elnöküknek Farkasházi Fischer Vilmost, a herendi porcelángyár alapítójának fiát választották meg.

Zsinagógát a kongresszusiak 1887-ben emeltek a mai Horea úton. A mór stílusú nagytemplomot a Horváth testvérek és Reményik Károly cége építette Hegner Izidor helybéli vasúti mérnök tervei szerint. [3]

Hasonlóan más erdélyi zsidó közösségekhez, Kolozsváron is több imaházat építettek, amelyeket általában különböző vallásos egyesületek vagy szakmai egyesületek működtettek.

Iskolát először az ortodox hitközség hozott létre. 1875-ben megnyitották az elemi fiúiskolát, majd 1908-ban ennek leánytagozatát.[4] Az iskola tanulóinak száma fokozatosan nőtt az évek folyamán: az induláskor az iskola két tanítóval és negyven tanulóval működött, az első világháború környékén a beiratkozottak száma meghaladta a háromezretet. A neológ hitközség elemi iskoláját 1904-ben alapították.[5]

Az 1867-es emancipáció nyújtotta társadalmi mobilitási pályák révén a kolozsvári zsidóság egyre komolyabb részt vállalt mind a gazdaság, mind a kultúra fejlesztése terén. Döntő többségük a kereskedelem, az iparban és a szabadfoglalkozású pályákon helyezkedett el.

Hatalomváltások között

A kolozsvári zsidóság számarányában és jelentőségében is Erdély egyik legnagyobb izraelita közösségének számított. Tízezer feletti zsidó népességgel az erdélyi váro-

sok közül Kolozsvár mellett 1930-ban még Nagyvárad, Máramarossziget és Szatmárnémeti rendelkezett.

Az 1910-es népszámlálás 7 046, az 1930-as 13 504, az 1941-es pedig 16 763 izraelita vallású személyt írt össze a városban.[6] A két világháború között a város összlakosságához viszonyított arányszámuk 13–15% között mozgott. Többségük magyar nyelvű és magyar kultúrájú volt.

Az 1930-as évek második felében a 4000 zsidó családból megközelítőleg 150 számított nagypolgárinak, 800 középpolgárinak, a többi pedig kispolgári és nincstelen kategóriákba sorolható.[7] 1938-ban 800 olyan zsidó család élt Kolozsváron, amely szegénysége miatt nem tudta önerőből beszerezni a román állampolgárság igazolásához szükséges iratokat.[8]

Kolozsvár zsidó társadalmának foglalkozási szerkezete egy polgárosult, a város gazdasági és kulturális életét aktívan alakító közösségről árulkodik. 1930-ban a kolozsvári zsidóság 33%-ának származott jövedelme az iparból vagy iparos szakmákból, 31%-nak pedig a kereskedelem és a hitelélet nyújtott megélhetést. 1937-ben a Kereskedelmi és Iparkamaránál bejegyzett 435 cégből 246-ot birtokolt zsidó (57%), a kolozsvári Munkakamaránál nyilvántartott kisiparosok közül pedig 665 volt izraelita (24%).[9]

A zsidó fiatalok gyakran választották az orvosi vagy az ügyvédi pályát, és a szakmában szerzett jó hírnevük igen széles ügyfélkört vonzott. 1937-ben Kolozsváron 472 orvost tartottak számon, akik közül 158 volt zsidó.[10]

A zsidó lakosság kereskedelemben és iparban betöltött fontos szerepe a város arculatát is jelentősen befolyásolta. A központi üzletek szinte kivétel nélkül zsidó

(vagy magyar) tulajdonban álltak.[11]

Amikor az erdélyi zsidóság – és így a kolozsvári is – 1918–1919-ben román fennhatóság alá került, a Magyar Királyságban élvezett jogbiztonságot a jogbizonytalanság és kiszolgáltatottság váltotta fel. Az 1924-ben meghozott Márzescu-féle állampolgársági törvény, majd az 1938-ban sorra kerülő állampolgárságok felülvizsgálata több száz kolozsvári zsidó családot fosztott meg állampolgárságától.

A zsidó közösségszervezést hagyományosan ellátó hitközségi keretek mellett 1918 után jelent meg a világi intézményesülést elindító cionizmus. Az erdélyi zsidó nemzeti mozgalom központjává váló Kolozsváron néhány év alatt az egész zsidó társadalmat átfogó világi intézményháló épült ki, amely nem csupán az érdekérvényesítés, érdekvédelem és szociális gondoskodás terén jelentett előrelépést, hanem egyben identitásformáló szerepet is játszott.

1918 novemberében megalakult az Erdélyi Zsidó Nemzeti Szövetség, amelynek kolozsvári csoportja irányította a helyi cionista életet. A Szövetség ernyője alatt különböző társadalmi csoportokat és érdekeket képviselő szervezetek alakultak. Ilyen volt a hitközségek mellett működő nőegyletek világi társaként, egyes esetekben konkurenciájaként megjelenő, nemzetközi kiterjedésű WIZO (Women's International Zionist Organization, azaz a Nők Cionista Világszervezete), amely 1927-ben nyitott fiókot Kolozsváron. Az 1932-ben létrejött Erdélyi Zsidó Diáksegélyző a kolozsvári zsidó egyetemi ifjúságot segítette, az Erdélyi Zsidó Árvagondozó pedig az ipari szakmák tanításában bírt kiemelkedő szereppel. A beteggondozást a Zsidókórház látta el, az oktatást pedig a hitközségek

által fenntartott óvodák, elemi iskolák és az 1920–1927 között működő zsidó fiú- és leánylíceum biztosították.

A kulturális élet meghatározói a Kolozsváron kiadott, cionista irányultságú Új Kelet című zsidó politikai napilap, a zsidó tárgyú könyveket megjelentető kiadók és a Goldmark Filharmóniai Társaság voltak.

A szakmai szervezetek közül a Poale Cedek iparosegyletet és a Paul Ehrlich orvosegyesületet érdemes kiemelni. A zsidó kisegysztszenciákat, kiskereskedőket és vállalkozókat a Kishitelbank segítette.

Az egyre több hívet toborzó cionista tábor mellett továbbra is jelentős maradt azoknak a száma, akik a magyarsággal vállaltak sorsközösséget, az asszimilációs pályát tartották elfogadhatónak. Számos zsidó származású kolozsvári nagyvállalkozó, gazdasági szereplő, mint például Farkas Mózes, a magyar kulturális és társadalmi szervezetek anyagi fenntartásába kapcsolódtak be, mellettük viszont szép számmal akadtak olyanok, akik a cionista, a nemzeti struktúrák működtetésére áldoztak.

Az erdélyi/kolozsvári magyar irodalomban és kulturális életben továbbra is jelentős maradt a zsidó származású alkotók részvétele, elég, ha csak a kolozsvári Magyar Színház igazgatóira (Janovics Jenő, Kádár Imre) vagy olyan írókra gondolunk, mint Karácsony Benő, Ligeti Ernő, Bárd Oszkár, Szántó György, Markovits Rodion.

A romániai Országos Magyar Pártban fejtett ki tevékenységet a kolozsvári Weiss Sándor, Róth Hugó és Farkas Mózes. Róth Hugó ügyvéd a magyar párt megalakulásának kezdetétől (1922) annak 1938-as feloszlásáig aktív részt vállalt a vezetésben.[12]

Alkotó közösség

Erdély és így Kolozsvár életében is zsidó származású írók, költők, újságírók főleg a trianoni békeszerződés után bukkantak fel. Ez annak köszönhető, hogy az impériumváltás előtt az erdélyi tehetséges zsidó tollforgatók Budapestre költöztek, a szellemi fővárosba, a Nyugat vonzáskörébe. A világháború előtti Kolozsvár szellemi életében fontos szerepet játszott a kitért zsidó Gyalui Farkas, egyetemi könyvtárigazgató, aki jelentős irodalomtörténeti munkássága mellett a századfordulón tehetséges újságíróknak számított.[13]

Kolozsváron alkotott Karácsony Benő ügyvéd. Első regénye 1927-ben jelent meg az Erdélyi Szépművés Céh kiadásában, Pjotruska címmel. Igazi sikert későbbi regényei hoznak számára: Új élet kapujában (1932), Napos oldal (1936), Utazás a szürke folyón (1940), A megnyugvás ösvényein (1946).

A kolozsvári Ellenzék napilapnál helyezkedett el a Budapestről egy időre Erdélybe visszatérő Indig Ottó. Kolozsvári tartózkodásának időszakában színműveivel aratott sikert: A torockói mennyasszony (1931), Tűz a Monostoron (1932), Ember a híd alatt (1933).

A zsidó származású írók közül Ligeti Ernő munkássága az egyik leglátványosabb. Ligeti az első világháború végén került Nagyváradról a Kolozsvári Hírlaphoz, amely akkor még a város vezető lapjai közé tartozott. Innen a Keleti Újság szerkesztőségébe igazolt át. Tanulmányai közül talán a legfontosabb a Súly alatt a pálma, amely a két világháború közötti erdélyi magyar írók életét mutatja be. Itt írja Ligeti az erdélyi zsidó tollforgatókról: [...] „a román impérium alatt is magyarul

éltünk. Ami körülöttünk és fölöttünk volt, felszínes és valószínűtlen. Bukarest nekünk jóval távolabb volt még 1940 tavaszán is Berlinnél vagy Párizsnál.”[14]

Kolozsvárhoz kötődött a galgói körörös Bárd Oszkár irodalmi munkássága. Ugyanígy Szerb Antal, Szántó György és Markovits Rodion vagy Szilágyi András is a kolozsvári irodalmi és kulturális élet színvonalát emelték.

A kolozsvári és az erdélyi magyar színjátszás életében meghatározó szerepet játszott a zsidó származású Janovics Jenő. Janovics egyébként az 1910-es filmvállalat alapításával az erdélyi némafilmgyártás úttörőjének számít.[15]

Az impériumváltáskor Janovics nemcsak a kolozsvári, de az erdélyi színjátszás újjászervezésénél is jelen volt. Részt vett 1920-ban az Erdélyi és Bánáti Magyar Színészegyesület megalakításánál, amelynek elnöki tisztségét 1921-től ő töltötte be.[16]

A képzőművészetek terén a XX. században az új művészeti törekvések képviselői közül Kolozsváron jelentek meg első rajzaikkal: Keleti László (Zsidók útja – album, 1936), Kazár László (A favágók), Leon Alex (A népkönyha), Lázár Éva (Jaszele), Wald Herman (A vádló, Fiát sirató anya).[17] Munkáikat az 1937-ben Kolozsváron megjelent Kelet és Nyugat között című antológia közölte.[18]

Lázár Éva festőművésznő a nagybányai iskolához tartozott, fennmaradt képeiből az Imádkozó Böcher, és a Fogy a gyeritya méltó említésre. A szobrászok közül Wald Herman és Löwith Egon munkássága kiemelkedő.[19]

A cionista mozgalom egyik alapvető kérdésének számított a héber, a zsidó kultúra felélesztése. A kimondottan zsidó

kulturális élet nyelve a magyar volt, és hátterét is bizonyos mértékben a magyar kultúra határozta meg.

Az Új Kelet napilap kimondottan cionista irányultságú programmal rendelkezett. Szerkesztőségében a kolozsvári zsidó újságírók legjava dolgozott: Székely Béla, Kaczér Illés, Újvári Péter, Giskalai János, Szabó Imre, Benamy Sándor, Salamon László, Danzig Hillél, stb.[20]

A két világháború között felélénkült a zsidó könyvkiadás is, és sorra létesültek zsidó könyvkiadók. Zsidó Könyvbarátok Társasága, Zsidó Diáksegélyző, Pharos, Kadima, Fraternitas, Noár. A zsidó témájú könyvek gyarapodása magával hozta a kimondottan zsidó könyveket, kiadványokat forgalmazó könyvesboltok megjelenését is. Ilyen volt az 1921-ben megnyílt Glasner Benjamin-féle könyvkereskedés.[21]

A cionista mozgalom keretében jött létre Kolozsváron az első erdélyi héber kultúregyesület, az Ivria.[22] Ugyancsak a zsidó kultúra ápolása volt a célja a Jehudit kolozsvári zsidó nők kultúregyesületének. A Jehudit 1921-es közgyűlésén elfogadott alapszabályzat módosításában fogalmazta meg programjának lényegét: „Az egyesület zsidó nemzeti alapon áll és az a célja, hogy tevékenységével a zsidó nőkben a zsidó nemzeti öntudatot felébressze és megerősítse.”[23]

1925 májusában kolozsvári zsidó ifjúsági szervezetek nyitottak népkönyvtárt. Az induláskor a könyvtár kb. 1800 kötetet tartalmazott (főként héber, román, magyar, olasz és angol szépirodalmi és tudományos könyveket).[24]

A kolozsvári neológ hitközség „kultúr-alsztyályaként” jött létre 1936-ban a Goldmark Filharmóniai Társaság.[25] Az orvosokból, mérnökökből és tanárokból

álló együttes nagyszerű szimfonikus hangversenyei teltházak előtt zajlottak.

A második bécsi döntés és az 1940 után bevezetett zsidóellenes törvénykezés egy olyan zsidó közösséget érintett, amely

aktívan járult hozzá Kolozsvár polgári világának, kultúrájának és gazdasági életének felvirágoztatásához.

[1] Lówy Dániel: A Kálváriától a tragédiáig. Kolozsvár zsidó lakosságának története. Koinónia, Kolozsvár, 2005. 23., Ladislau Gyémánt: Evreii din Transilvania în epoca emancipării. Editura Enciclopedică, București, 2000. 55. és 110.

[2] Lówy Dániel: i. m., 31.

[3] Uo. 32–34.

[4] Szabó Imre: Erdély zsidói. Talmudisták, chászidok, cionisták. I. köt., Kadima Kiadás, Cluj, 1938. 139.

[5] Lówy Dániel: i. m., 41.

[6] Varga E. Árpád: Erdély etnikai és felekezeti statisztikája. IV: Fehér, Beszterce-Naszód és Kolozs megye. Népszámlálási adatok 1850–1992 között. Teleki László Alapítvány – Pro Print Könyvkiadó, Budapest – Csíkszereda, 2001. 667.

[7] Szabó Imre: i. m., 180.

[8] Új Kelet 1938. május 13. 106.

[9] Sabin Cioranu: Problema comerțului și meșteșugurilor în municipiul și județul Cluj. Tip. Carpații S. A., Cluj, 1940. 5–16.

[10] Octavian Buzea: Clujul: 1919–1939. Tip. Ardeal, Cluj, 1939. 200.

[11] Cszmadia Andor: Vázlat Kolozsvár társadalmáról. Szent Erzsébet Nyomda Rt., Kassa, 1942. 16.

[12] György Béla: Iratok a Romániai Országos Magyar Párt történetéhez. I., Pro-Print Könyvkiadó – Erdélyi Múzeum Egyesület, Csíkszereda – Kolozsvár, 2003. 412–417.

[13] Lówy Dániel, i. m., 53.

[14] Ligeti Ernő: Súly alatt a pálma. Egy nemzedék szellemi élete. 22 esztendő kisebbségi sorsban, Fraternitas RT., Kolozsvár, [1941]. 3.

[15] Lówy Dániel: i. m., 68.

[16] Kötő József: A színházi intézményrendszer Erdélyben a két világháború között. Korunk 2002. 4. 58.

[17] Moshe Carmilly-Weinberger: A zsidóság története Erdélyben 1623–1944. MTA Judaisztikai Kutatócsoport, Budapest, 1995. 257.

[18] Kelet és Nyugat között. Zsidó fiatalok antológiája. A Zsidó Diáksegélyző Kiadása, Cluj, 1937.

[19] Moshe Carmilly-Weinberger: i. m., 257–258.

[20] A kolozsvári zsidóság emlékkönyve. (szerk. Moshe Carmilly – Weinberger) 2. kiad., Sepher Hermon Press, New York, 1988. 193–195.

[21] Új Kelet 1921. december 9. 271.

[22] Új Kelet 1921. január 26. 17.

[23] Új Kelet 1921. június 28. 137.

[24] Új Kelet 1925. május 4. 98.

[25] Hitközségi Értesítő 1936. 2–3. 7.